
Μ Α Ρ Τ Υ Ρ Ι Ε Σ

Ευγένιος Σπαθάρης

Για τα ηρωικά έργα του ελληνικού θεάτρου σκιών

*

[Συνομιλία με τον Γιάννη Κουρή]

Η συνέντευξη με τον Ευγένιο Σπαθάρη μαγνητοφωνήθηκε τον Μάρτιο του 1994, στο πλαίσιο μιας έρευνας για τα «ηρωικά» έργα του ελληνικού θεάτρου σκιών, τα πρώτα πορίσματα της οποίας, όπως και μετάφραση της συνέντευξης στα γαλλικά, παρουσιάστηκαν στην εργασία μας, *La représentation du chef de brigands dans le théâtre d'ombres grec*, Mémoire pour le DEA, Université de Paris I, 1994. Πρβλ. και Γ. Κουρής, «Ο ένοπλος στα ηρωικά έργα του ελληνικού θεάτρου σκιών», *δοκιμές*, 3(1995), σσ. 51-78.

Ο Ευγένιος Σπαθάρης, γιος του Σωτήρη (1892-1974), γεννήθηκε στην Κηφισιά το 1924 και άρχισε να παίζει επαγγελματικά από το 1942. Έχει δώσει παραστάσεις караγκιόζι στην τηλεόραση, έχει ηχογραφήσει δίσκους και έχει αναλάβει τη σκηνοθεσία και τη σκηνογραφία αρκετών θεατρικών έργων που είχαν για θέμα τους τον караγκιόζι, συνεργαζόμενος με αξιόλογους θιάσους. Στο εξωτερικό έχει λάβει μέρος σε πολλές εκδηλώσεις, φεστιβάλ και συνέδρια για το λαϊκό θέατρο. Έχει πραγματοποιήσει εκθέσεις ζωγραφικής και είναι ο ιδρυτής του Μουσείου Θεάτρου Σκιών στο Μαρούσι. Σχετικά με τη ζωή και το έργο του Ευγένιου Σπαθάρη, βλ. Γ. Σολδάτος (επιμ.), *Ο караγκιόζις των Σπαθάρηδων*, Αθήνα, Νεφέλη, 1980. Βλ., επίσης, Θ. Φωτιάδης, *Καραγκιόζης ο πρόσφυγας*, Αθήνα, Gutenberg, 1977, σσ. 274-276, 285, 302, 306-

307,420, 436-441, 506,522, όπου δημοσιεύονται ακόμα πολλές πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του, όπως και φωτογραφίες από παραστάσεις του.

Τέλος, όταν στη λέξη «καραγκιόζη» χρησιμοποιούμε «κ» μικρό, αναφερόμαστε στο θέαμα του караγκιόзи, όταν χρησιμοποιούμε «Κ» κεφαλαίο, αναφερόμαστε στον τύπο του Караγκιόзи ως «μέλους του θιάσου των σκιών». Προσπαθήσαμε να μεταφέρουμε χωρίς καμία παρέμβαση το λόγο του συνομιλητή μας, ένα λόγο που συμπληρωνόταν και ολοκληρωνόταν με πλήθος από υπονοούμενα και χειρονομίες. Έτσι, όπου υπάρχουν και δικές μας προσθήκες αυτές σημειώνονται σε αγκύλες.

* * *

Χαίρομαι ιδιαίτερα που θα μιλήσω για τα ηρωικά έργα του караγκιόзи, διότι έχουν σταματήσει να τα παίζουν στον μπερντέ· τα ηρωικά έργα, που κάποτε αυτά ήταν η μεγάλη επιτυχία του θεάτρου σκιών, αν αφαιρέσουμε την κωμωδία που ήταν μόνο για γέλια, για χιούμορ, ξέρω 'γω τι... και [είχε] κάποια μικροϋποθεσούλα. Το ηρωικό έργο είχε μεγάλη μαστοριά, όχι μόνο ιστορικής σημασίας. [Από αυτά]... ο λαός μας διδάχτηκε ιστορία προπαντός, την εποχή που δεν είχαμε... που δεν ξέραν γράμματα ο κόσμος και την έμαθε την ιστορία, του εικοσιένα προπαντός, από τον караγκιόзи· [και] δεν βλέπω την αρχαιότερη, την παλιότερη, που παιζόντουσαν και απ' αυτά τα έργα.

Προχθές άκουσα μια συζήτηση, στο MEGA ήταν, στο SKY, θα σε γελάσω, δεν τα θυμάμαι, δεν τα συγκρατώ αυτά, απλώς με ενδιέφερε και παρακολούθησα μια συζήτηση τριών-τεσσάρων ανθρώπων, οι οποίοι ήταν ηθοποιοί. Ήταν ο Καλλέργης, ήταν ο Βόγλης, ο Αντωνόπουλος και άλλοι δύο —δεν τους θυμάμαι—, καλοί, μεγάλοι ηθοποιοί. Και μιλάγανε, μιλάγανε λοιπόν γιατί; Για το θέατρο, για τα ηρωικά έργα, και το ένα και το άλλο, και πως δε δίνονται χρήματα και το υπουργείο δεν ενδιαφέρθηκε και δεν κάναμε τούτο, δεν κάναμε το άλλο. Δεν είχα το τηλέφωνο, θα τους έπαιρνα, γιατί μιλάγανε για την παιδεία, μιλάγανε γι' αυτά... Θα τους έπαιρνα τηλέφωνο, θα τους έλεγα: «όλα τα είπατε, απορρίψατε ότι δεν ενδιαφέρθηκε το κράτος, είτε ο ένας είτε ο άλλος, για να συγκρατήσουμε

την ιστορία, αλλά περιμένουμε κάθε 25η Μαρτίου να γιορτάσουμε». Τι να γιορτάσουμε; Το αρχίσαμε και το χλευάζουμε, και με το SKY, το οποίο παρούσιαζε βλακειές, σάτιρα με τηλέφωνα...[υποτίθεται ότι μίλησε ο] Κολοκοτρώνης... σαχλαμάρες! Λοιπόν δεν το σεβαστήκαμε· με κατάλαβες; Θα τους έλεγα : «Δεν μου λέτε [ξέρετε] αυτό το θέατρο [τον καραγκιόζη] που προσέφερε την ιστορία του εικοσιένα στο λαό μας και λέτε ότι δεν προσεφέρθη τίποτα από το θέατρο; Είσαστε γελασμένοι! Ο καραγκιόζης μόνο προσέφερε, μόνο ο καραγκιόζης, αφού μεγαλώσατε με τον καραγκιόζη». Και δεν είχα τηλέφωνο... Άι να χαθούνε, λέω, αυτοί και η σπουδή που κάνανε!

Το κάθε ηρωικό έχει τη δική του ιστορία, έχει τα δικά του ντοκουμέντα, πώς έγινε ήρωας ο άλφα, είτε έγινε παλικάρι ή πρωτοπαλικάρο στον τάδε καπετάνιο. Όταν πιάσεις τον Αθανάσιο Διάχο, [μαθαίνεις ότι] ο Διάχος αναγκάστηκε να βγει στα βουνά από το μοναστήρι, αφού πήγανε οι Τούρκοι και σπάζανε εικόνες και κάνανε και δείχνανε. Αυτός το είχε μέσα του βέβαια, γιατί κι ο αδελφός του ήταν πρωτοπαλικάρο του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Δεν τα ανέχθηκε αυτά να γίνονται μέσα στο ναό, σπασίματα και βρισιές από τους Τούρκους. Χαστούκισε έναν καλόγερο ο αξιωματικός, —τι ήταν αυτός; Ούμπασης¹... Λαβαίνει μέρος ο Διάχος, τον απειλεί και τον Διάχο.

Αυτός ήταν ένα παλικάρι που δεν τα σήκωνε αυτά τα πράγματα· παίρνει το πιστόλι, τους ξαπλώνει κάτω τρεις-τέσσερις που ήταν, και έφυγε από το μοναστήρι. Αποχαιρετάει τη μάνα του, ντύνεται με φουστανέλες και έφυγε· και πήγε, και τον δέχτηκε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος. Από 'κει και πέρα άρχισε το ιστορικό του Διάχου. Παίρνοντας κατ' απαίτησή του, σαν παλικάρι που απεδείχθη —ήταν παλικάρι, γιατί έκανε πολλές μάχες μαζί με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο— του 'δωσε καπετανάτο. Αυτός είχε μεγάλη φλόγα, δε στάθηκε στις εντολές του στρατηγού, ας πούμε, του Οδυσσέα Ανδρούτσου· πήρε φόρα, ελευθερώνει τη Θήβα, Αταλάντη, Λειβαδιά. Αυτό τον ενθουσίασε και πάει να πιάσει τη Λαμία, όπου εκεί ανταμώνεται με τον Ομέρ Πασά και γίνεται η σκληρή μάχη.

Τώρα η ιστορία μας και ο λαός —είτε και ο караγκιόζης— πώς το θέλει να τον εμφανίζει;... Γιατί τον βλέπουμε παντού στα αγάλματα με σπασμένο γιαταγάνι; Ότι σκότωσε δεκαοχτώ χιλιάδες ανθρώπους στην Αλαμάννα. Καλά οι άλλοι βαστάγανε τα πέριξ, τα γύρω βουνά τους, ο Γκούρας, ο Δυοβουνιώτης και αυτοί όλοι πού 'χε μαζί του... Τι γίνεται: Η ιστορία μας και ο λαός μας το θέλαμε να τον αποθεώσουμε, ότι σκότωσε δεκαοχτώ χιλιάδες ανθρώπους και έσπασε το γιαταγάνι. Σήμερα μπορούμε να το πούμε στο νέο αυτό το πράγμα; Σύμφωναι... [Να] πού πάει το πράγμα σήμερα... Και γι' αυτό αρχίζει και πέφτει ιστορικά, για τον καλλιτέχνη, για τους ανθρώπους της τέχνης και των γραμμάτων. Μπορείς να το παίζεις για να δείξεις ένα δείγμα, πώς έβλεπε ο λαός την εποχή εκείνη τον ήρωα, με κατάλαβες;

Από τη μια αυτό το ηρωικό στοιχείο, από την άλλη η περίπτωση του Καπετάν Γκρη. Ο καπετάν Γκρης είχε βγει στα βουνά πάλι, ενάντια στην τουρκοκρατία, αλλά έδρασε αλλιώς. Σκοτώνοντας ο Πασάς τη μάνα του και ήθελε την αδελφή του, για να εκδικηθεί τον Γκρη, να την κάνει χαρέμι του, γυναίκα του· φυσικά αρνήθηκαν όλοι μαζί.

Αντίθετα, οι κωμωδίες οι κλασικές, ακόμα και τα κοινωνικά έργα που παίζόντουσαν, ακόμα και τα έργα τα οικογενειακά, ας το πούμε έτσι, όπως ήταν η Γκόλφω και ο Αθανασόπουλος —που ήταν έργο του πατέρα μου— λοιπόν εκεί πλέον ήταν κάτι που [διαδόθηκε] μέσον του τραγουδιού, γιατί ο λαός έγειρε προς το τραγούδι. Με το τραγούδι του Αθανασόπουλου εγκωμίασε την παλιανθρωπιά, τη δολοφονία της Κάστρου [πεθεράς του Αθανασόπουλου]. Εκεί το εκμεταλλεύτηκε ο караγκιοζοπαίχτης, ο πατέρας μου, και το 'κανε έργο μέσον του τραγουδιού, αλλά την όλη υπόθεση όπως παίχτηκε, όπως έγινε στην πραγματικότητα: οι λογομαχίες, η εκτέλεση, το κάψιμο.

Ακριβώς όλη την ιστορία, όπως την έμαθε και χάλαγε κόσμο. Τον καλέσανε τον πατέρα μου, θυμάμαι, στα μεγαλύτερα θέατρα της Ελλάδας, που ήταν μόνο για επιθεωρήσεις, δεν έμπαινε άλλο τίποτα στο θέατρο μέσα, έσπαγε εισιτήρια. Κάτι που αφορά το λαό οδηγεί και μας σε κάποια

σκηνοθετικότητα σωστή για να πιάσεις, αν έχεις να κάνεις με έργο που έχει ραδιουργία, που έχει δολοφονία.

Ανάλογο θέμα είναι και ο Πασάς που έκανε πολλά πράγματα με την οκνηριά του, αλλά και με τη μεγάλη πονηριά του. Ο Αλή Πασάς ήταν ο πιο πονηρός και ο πιο έξυπνος πασάς της Τουρκίας, εδώ στην Αλβανία, αφού τα έβαλε και με τον ίδιο το Χουρσίτ Πασά και τον Σουλτάνο· ήταν πολύ έξυπνος. Αλλά το παιχνίδι το έχασε αυτός, γιατί είχε χτυπήσει τους Σουλιώτες. Κατάλαβες τι έγινε;

Λοιπόν, οι κωμωδίες πάλι είναι βγαλμένες μέσα από τη ζωή του λαού. Ο λαός πείναγε, έτσι, ήταν ξυπόλητος. Τον Καραγκιόζη τον παρουσιάζεις πεινασμένο και ξυπόλυτο, γι' αυτό τον βλέπεις και κάνει επαγγέλματα. Όταν πηγαίνει και βλέπει το φούρνο απ' έξω, ρωτάει το φούρναρη: «Δικά σου είναι τα ψωμιά;» «Ναι», του απαντά ο φούρναρης. Και του ξαναλέει ο Καραγκιόζης: «Και δεν τα τρως κακομοίρη μου;» Κατάλαβες; Σου λέει ο άλλος ήταν ξυπόλητος και όταν έλεγε τη λέξη «πεινάω», πείναγε ο λαός απ' έξω και το αισθανότανε. Θυμάμαι εγώ τον εαυτό μου το '42 μέχρι το '44 που έπαιζα, ήταν η πείνα τότε, πείναγες εσύ, πείναγε ο Καραγκιόζης που τό 'λεγε, αλλά ανταποκρινόταν στην πείνα των άλλων, απ' έξω καθώς και στην ξυπολυσιά, το φαντάζεσαι πού ακουμπούσε η κωμωδία;

Το έργο Φώτης Γιαγκούλας ξεκίνησε και αυτό, από οικογενειακή κατάσταση. Ο Γιαγκούλας ήταν ένα παιδί που σπούδαζε, ήταν φοιτητής, πήγαινε μάλλον για γιατρός. Κάθε τόσο κατέβαινε στο χωριό του, να πάει να δει τη μάνα του και την αδελφή του —μάλλον την ξαδέλφη του, μια μάνα είχε. Ένας νωματάρχης, ο καπετάνιος του χωριού —καπεταναίοι λεγόντουσαν τότε αυτοί οι αστυνομικοί— τα 'χε βάλει λοιπόν και του πείραζε την ξαδέλφη του. Πάει, του κάνει την πρώτη παρατήρηση: του λέει: «Καπετάνιε, κάνε μου τη χάρη, μη βγει το όνομα του κοριτσιού. Καλύτερα το μάτι της παρά το όνομα, σε παρακαλώ...», με ωραίο τρόπο. Μια φορά, δυο φορές, τρεις φορές, μέχρι που ο αξιωματικός του λέει μια φορά: «Τι με πολυσκοτίζεις, τι θα πει ξαδέλφη ορέ; εγώ έτσι θέλω...», και

τον σκαμπιλίζει τον Γιαγκούλα. Ο Γιαγκούλας... ανάψανε τα αίματά του, τραβάει την ίδια την ξιφολόγχη, σκοτώνει αυτόνε και άλλους δυο χωροφύλακες, που ήταν μαζί. Από 'κει αναγκάστηκε και βγήκε στο βουνό, δεν παραδόθηκε· όχι, αλλά πήγε και ανταμώθηκε, πήγε και βρήκε τον Καρδάρα, που ήταν ο αρχιληστής. Αυτός είχε και τον Τσαμίτα· είχε και τον άλλο, τον Κώστα τον... τέλος πάντων, θα τα βρεις στο βιβλίο του πατέρα μου...

Αλλά τι γινότανε; Το έπαιξε το έργο... Ο πατέρας μου πάλι το έβγαλε γιατί είχε βγάλει και πολλά έργα² εγώ είχα βγάλει περίπου τριάντα ηρωικά έργα στην Κατοχή, [τότε] σταματήσαμε όλα τα άλλα έργα. Ο κόσμος δεν ερχόταν καθόλου μέσα στην παράσταση άμα είχες κωμωδία, δυο-τρία άτομα είχαμε, αλλά όταν έπαιζα ηρωικό σπάγανε οι πόρτες, τα πεζοδρόμια πληρωμένα.

Λοιπόν, κατ' αρχήν το έργο [στηρίζεται] πάλι στο τραγούδι του Γιαγκούλα, που ήταν τότε γνωστό. Εμείς πάντως όταν παίζαμε, θυμάμαι από τον πατέρα μου, εγώ δεν τα συγκρατούσα και τόσο, αλλά άμα ήθελα κάποια βοήθεια, αν δυσκολευόμουνα κάπου, κοίταζα μια σελίδα, αυτή ήταν όλη, η περίληψη και αυτή πολλή... Τι γινόταν με την περίληψη; Εσύ έπαιζες το έργο, και το έργο το 'παιζες ανάλογα τι κόσμο είχες απ' έξω. Το κατάλαβες το μυστικό; Γι' αυτό ο караγκιόζης στηρίζεται στον αυτοσχεδιασμό.

Για τα άλλα έργα που πρωταγωνιστούσαν ληστές... Κοιτάξτε... Υπήρχανε... υπήρχε ο Γιαγκούλας, υπήρχε ο... της Πλακεντίας, ο Χρήστος ο Νταβέλης. Έδειχνες πώς αιχμαλώτιζε τον αξιωματικό του γαλλικού ναυτικού, που ήρθε να κατακτήσει, να πιάσει την Αθήνα. Τον έπιασε ο Νταβέλης στο δρόμο, κατάλαβες τι έγινε; Τους αιχμαλώτισε και τους παρέδωσε... Αυτός όμως τα έκανε όλα γιατί αγαπούσε τη Δούκισσα της Πλακεντίας. Άλλη ιστορία αυτή, με κατάλαβες; Πάλι βγαλμένη μέσα απ' τη ζωή ενός ανθρώπου, μιας κοινωνίας, είτε ενός τόπου άλφα.

[Τα γνωστά ληστρικά μυθιστορήματα δεν τα διάβαζαν οι караγκιόζο-παίχτες γιατί] δεν ξέρανε γράμματα. [Όμως] τα κουβεντιάζανε στα καφε-

νεία, τ' ακούγανε σαν παραμύθια. Έτσι γνωρίζοντσαν τα ηρωικά, εγώ τα ήξερα να πούμε. Ο Διάκος επολέμησε εκεί με αυτό τον πασά, δεν ήξερα όμως στη Λειβαδιά με ποιον πολέμησε. Όταν πήγα στη Λειβαδιά να παίξω, το μάθαινα, κάθε τόσο το πλούτιζα. Και να σκεφτείς ότι τα έργα τα μεγάλα, ο Κατσαντώνης, ο Διάκος, η Κυρά-Φροσύνη (πάλι η Κυρά-Φροσύνη με τον Αλή Πασά ήτανε κατάσταση έρωτα, μέσω του Μουχτάρ και του γιου του και ήθελε αυτός την Κυρά-Φροσύνη, γι' αυτό την έπνιξε), λοιπόν, έχουν πολλά πράγματα, είναι ωραία έργα και, πάντως, αυτά όλα ξεκινάγανε μέσα από μια κατάσταση τόπου ή ανθρώπων.

Πώς μαθαίναν [οι караγκιозοπαίκτης] την ιστορία των ληστών; Τότε ήχημαζε πάρα-πολύ η συζήτηση: «Είδες ο ληστής, ο τάδε, τι έκανε;» Το διαβάζανε οι πιο μεγάλοι, όσοι ξέρανε γράμματα, στις εφημερίδες, είτε από τα μυθιστορήματα. Αλλά ο λαός μας είχε ένα καλό: ήθελε να μαθαίνει συζητώντας με τον Γιάννη, με τον Μπάρμπα-Χαράλαμπο, με τον Μπάρμπα-Κώστα στον καφενέ — πώς θα περάσει η ώρα στον καφενέ, ας πούμε, το κατάλαβες; Έτσι βγαίνανε τα έργα, τα 'παιρνε ο καλλιτέχνης και τα 'κανε έργο.

Ερχόντσαν οι αρματολοί και οι κλέφτες... Ήτανε άλλο αυτό, άλλες οικογενειακές καταστάσεις. Ήτανε σόγια τότε. Προσέξτε! Ένα δεν έχει προσέξει η ελληνική ιστορία και η πολιτεία: και είναι ντροπή μας. Διότι ο πρώτος επαναστάτης και καπετάνιος που χτύπησε την τουρκοκρατία — άσχετα αν ήταν αλβανός ο Αλή Πασάς... Αλβανία τώρα! — αυτός που σήκωσε πρώτος κεφάλι, λεγότανε Κατσαντώνης... ο πρώτος. Και αργότερα έγινε το εικοσιένα — με κατάλαβες; — είναι ο πρώτος επαναστάτης.

Προκειμένου να 'χουν το κυνηγητό της πολιτείας ή των αλλωνών, πήγαιναν και κατατασσόντσαν στον καπετάνιο, τον Κατσαντώνη, και με όρους: «Δεν θα κάνεις αυτά που ήξερες, θα κάνεις ό,τι σου λέω εγώ»... και γινόντσαν ήρωες. Ληστές-εχθροί του Κατσαντώνη, υπήρχαν και μέσα στον ελληνισμό. Κοίταξε, όλοι, ο Κατσαντώνης, ο Γκούρας, νομίζω και ο Οδυσσέας και πολλοί άλλοι, ήταν στα τάγματα του Αλή Πασά. Φύγανε ύστερα και κάνανε τα καπετανάτα τους. Αυτοί ύστερα είχανε μια

πείρα από τον Πασά, σαν αξιωματικούς που τους είχε. Αλλά τους είχε δεσμεύσει κοντά του, για να μην του κάνουνε τσαλιμάκια, για να κάνει τη δουλειά του ελεύθερα ο Πασάς. Κατάλαβες; Και όλα τα ηρωικά έργα, τα μεγάλα ηρωικά έργα, *Ο Αλή Πασάς και η Κυρά-Φροσύνη, Ο Νικοτσάρας* —που ήταν δικό μας έργο—, *Ο Διάκος, Η μάχη της Γραβιάς* και πολλά άλλα, παίζονταν τρεις μέρες συνέχεια. Βέβαια δεν είναι σαν τα σίριαλ που βγάζουμε σήμερα. Κι εγώ έκανα σίριαλ, που βάστηξε 27 επεισόδια.

[Το ηρωικό διαρκούσε τόσο πολύ...] διότι δεν μπορούσες να το τελειώσεις· και ύστερα ήταν, ας πούμε, μια εκμετάλλευση... Κοίταξε να δεις, τίμιο κόψιμο... Πρόσεξε, ήταν ο Κατσαντώνης στα βουνά, έστειλε το Βεληγκέκα ο Αλή Πασάς για να τον δαμάσει, για να τον υποτάξει. Πάει, του παίρνει τη γυναίκα και το γιο του από το χωριό του. Το μαθαίνει [ο Κατσαντώνης] μέσ' απ' τον Αλή Πασά, που είναι μέσα οι άνθρωποι του, άνθρωποι έλληνες.³ Την αμολάει λοιπόν και πάει απάνω ο ταχυδρόμος και του λέει, «αυτό και αυτό συμβαίνει». «Τι λες μωρέ; Ποιον δρόμο παίρνουνε;» «Δεν ξέρουμε...» του απαντούν. Μαθαίνουνε λοιπόν, έρχεται και ο νονός του Κατσαντώνη, όπου πάει και του λέει: «Παιδί μου, το και το. Τρέξε Αντώνη και πρόσεξε». Πάει και τη στήνει στο πέραςμα λοιπόν... Βγαίνει μπροστά παλικαρίσια, του λέει: «Σε είχα στα κιτάπια των παλικαριών για μεγάλο παλικάρι, και τώρα σε ξεγράφω, ορέ Βεληγκέκα».

Κατάλαβες; Πάει αυτό! Το δεύτερο επεισόδιο είναι στο μοναστήρι. Γι' αυτό βάσταγε δυο μέρες [το έργο]. Ο Διάκος βάσταγε τρεις [μέρες], διότι ήταν: ο Διάκος στο μοναστήρι, πρώτη μέρα· Θήβα, Αταλάντη, Λειβαδιά, δεύτερη μέρα, τρεις μάχες, τρία τοπία ας το πούμε. Η άλλη μέρα είναι η Αλαμάνα και η σούβλιση. Μετά από πολλά χρόνια έγινε και η αποθέωση.⁴

[Σχετικά με τη χρονολόγηση των ηρωικών έργων,] κοίταξε, ο Καπετάν-Γκρης, ας πούμε, ήταν έργο του Μίμαρου, του δασκαλου του ελληνικού караγκιόζη. Γιατί αυτός ήταν εγγράμματος. Κατά πόσον εγγράμματος; Κοίτα, ήτανε στον Αγιαντρέα [πολιούχο της Πάτρας] ψάλτης· δεν ήξερε να διαβάζει. Κατάλαβες... κατέβαζε το κεφάλι του... Και άλλωστε δεν μπορούσε να κάνει βλακειές, όπως ο Μπάρμπα-Γιάννης ο Βράχαλης.⁵

Αυτός αυτά είχε δει εκεί [στην Κωνσταντινούπολη] αυτά ήξερε... ο κακομοίρης, αυτά είχε δει εκεί. Αισχρός, ξεαισχρός, οτιδήποτε, αυτά έλεγε, αυτό ήτανε. Δεν το ανεχότανε τότε η εποχή, ο ελληνικός λαός, η μάνα και το παιδί να πάνε... Άσε που δε βγαίνανε ποτέ από το σπίτι. Βγαίνανε μόνο οι άντρες, κι έτσι οι άντρες που πηγαίνανε και στα καφε-νειά βλέπανε και τον караγκιόζη. Γελάγανε με τις αισχροτήτες, μ' αυτά όλα, ό,τι έβλεπες από τον Μπάρμπα-Γιάννη. Και τι έφταιγε ο Μπάρμπα-Γιάννης; Γεροντάκι ογδόντα χρονών, έτσι το είδε, έτσι το 'φερε. Όμως ο караγκιόζης που ξέρουμε έγινε από το Μίμαρο, ο οποίος έβαλε και τα ηρωικά έργα και τον Αλέξανδρο [και το καταραμένο φίοι], άσχετα τώρα η διασκέυή, όπως το παίζει ο καθένας, αν είναι αρεστό ή όχι. Και σήμερα, όποιος παίζει παράσταση караγκιόζη και δεν έχει καλαμπούρια του Μίμαρου είναι αποτυχημένος!

Όλοι οι караγκιόζοπαίχτες έστηναν τον μπερντέ τους, καθένας είχε την πιάτσα του, την επαρχία του, κάναν τουρνέ. Είχαμε λοιπόν το караγκιόζοθέατρο, το στήναμε το Πάσχα. Ήταν οι καιρικές συνθήκες [καλές], το Πάσχα γινόντουσαν τα εγκαίνια, έκλεινε αρχάς Οκτωβρίου. Κάθε βράδυ έπαιζε —θυμάμαι από τον εαυτό μου και σαββατοκύριακο είχαμε δυο παραστάσεις, απογευματινή και βραδινή. Λοιπόν έπαιζες κωμωδίες όλη τη βδομάδα, Παρασκευή-Σαββατοκύριακο [έπαιζες] ηρωικά καθόταν ο κόσμος και φουλάριζες. Γιατί και να 'παιζες [τα ηρωικά τις καθημερινές], πήγαινε άδικα το έργο και οι κόποι σου, διότι ο κόσμος δούλευε και πήγαινε και κοιμότανε νωρίς. Ακριβώς για να μην σταματάει ο караγκιόζης, ανέβαινε μια μικρή κωμωδία τις καθημερινές και τα μεγάλα έργα, τα ηρωικά, που άρεσαν στον κόσμο, γιορτές και σαββατοκύριακα.

Πρόσεξε! Και μετά τον πόλεμο και πριν τον πόλεμο, βγαίνανε φυλλάδια του караγκιόζη, με τις κωμωδίες και τα ηρωικά. Παράλληλα συνοδευόντουσαν και με τα σχέδια. Πουλιόντουσαν τα τεύχη —κατάλαβες; [Για] να τα παίρνεις, να φτιάχνεις φιγούρες, να διαβάξεις, να παίζεις και να κάνεις παράσταση στο παιδί... Ήταν για τα παιδιά. Μόνο δύο караγκιόζοπαίχτες γράφανε έργα, αλλά προσαρμοσμένα προς το συγγραφικό

μέρος και όχι τόσο του караγκιόζη. Είχαν όμως μια γραμμή παιξίματος του караγκιόζη. Τα παιδιά τώρα, όσα ξέρανε γράμματα, κι όσα δεν ξέρανε, τα παίρνανε, δεν είχε μεγάλη σημασία. Λοιπόν είχανε μεγάλη πέραση, κάθε βδομάδα και καινούργιο τεύχος, μια δραχμή, τότε έτσι πουλιόντουσαν. Λοιπόν, αυτά τα έγραφε ο Ξάνθος και ο Μουστάκας. Αυτοί οι δυο είχανε πιάσει αυτό το πόστο. Ο Μουστάκας τα είχε βγάλει στην «Άγκυρα». Πρόσεξε, [εκδοτικός οίκος] «Δαρεμάς» κι αυτά...

Εγώ είχα βγάλει εικονογραφημένο караγκιόζη με την Μεσημβρινή, όταν ξεκίνησε. Κάθε Σάββατο είχα ολόκληρη σελίδα μέσα, αλλά η παράσταση γραφόταν όπως παιζότανε στην πραγματικότητα, με κινούμενο σχέδιο, που διευκόλυνε το παιδί, την έμπνευση. Αυτό θέλησα να κάνω. Δε θέλησα να κάνω... άντε να γράψω το έργο —όπως είναι [στις εκδόσεις] του Λιναρδάτου! Καλά δεν το λέω; Λοιπόν, τα έργα των Σπαθάρηδων⁶ είναι υπόθεση, ενώ το άλλο, αντίθετα εγώ το είχα εικονογραφημένο. Το παιδί σήμερα θέλει εικόνα. Κάτσε δώστου να διαβάσει, δεν διαβάζει! Η εικόνα το τραβάει!

Κοίταξε, ο Ρούτσος, που έγραφε φυλλάδια του караγκιόζη, δεν είναι επαγγελματικός караγκιόζης. Και πολιτικό μπορεί να τον πει κανένας και ξέρω 'γω τι... Δεν είναι βγαλμένο από παίχτη που ξέρει να παίζει караγκιόζη, γιατί εκτός των δύο που είπαμε, γράφανε [έργα караγκιόζη] και συγγραφείς. Όπως ο Ρώτας με τα *Καραγκιόζικα*,⁷ που ήταν άλλο πράγμα, ήτανε πολιτικά. Και εγώ έπαιζα τώρα με τον SKY, τρία χρόνια. Έπαιζα πολιτικό караγκιόζη, αλλά είχε σημασία, ήταν η εποχή. Τώρα δε σηκώνει! Το κατάλαβες γιατί σταμάτησα να παίζω; Να μην πέσει! Έφτασε εκεί...

Και μετά με τον Σαβδόπουλο ανεβάσαμε [παράσταση] στο Ρεξ — παλιότερα, είναι τρία-τέσσερα χρόνια τώρα. Βγήκαν όλα τα τραγούδια του караγκιόζη, έγινα σιγά-σιγά τραγουδιστής. Να με την Γλυκερία!... Τα νεότερα: έχω βγάλει ίσαμε τον Γκάτσο και τον Ξαρχάκο. Μεγάλα τραγούδια αυτά! Σατιρικά μεν, αλλά τραντάζαν τα θεμέλια —να πω τη λέξη.

Λοιπόν, θέλω να πω ότι πρέπει να συμβαδίζεις με την εποχή. Κακά τα

φέματα: δεν μπορείς να πας πίσω, θα πας μπροστά. Όταν έβγαλα τον Καραγκιόζη αστροναύτη, όλοι έπεσαν επάνω μου. Ο Καραγκιόζης αστροναύτης; Τους λέω: « Δε μου λες, έχει ασχοληθεί η ανθρωπότητα, κι εμείς ακόμα με τον αστροναύτη; » Ήρθε ο αστροναύτης στην Αθήνα, ο Γκαγκάριν, και ήρθε στο Δαφνί και αναγκάστηκα και το έβγαλα το έργο για τον Γκαγκάριν. Πώς θα πάω πίσω, τι να παίζω; Τον «Γκαγκάριν και το καταραμένο φίδι»; Δεν πάει! Όχι, πάει στο διάβολο!

Ο Μεγαλέξαντρος και το καταραμένο φίδι, εντάξει, παίζεται και σήμερα, και ακόμα παίζεται με μεγάλη επιτυχία. Έτσι... είναι μια άλλη ιστορία... Μην μπερδεύετε ηρωισμό, θρησκεία και πατριωτισμό. Σταματήστε! Άλλο τι ήτανε, άλλο τι έκανε. Αυτός είχε μια άλλη προοπτική. Η οποία τώρα η προοπτική... Σήμερα, στη συνέχειά της... Οπωσδήποτε... τα πάντα φθείρονται. Αλλιώς ξεκινάς, αλλού φθάνεις. Ίσως δεν έφτασε ο άνθρωπος εκεί που έπρεπε. Πέθανε νωρίς, τριάντα-δύο χρόνων, έτσι δεν είναι... ή τριάντα-έξι, κάτι τέτοιο... Ο Αλέξανδρος... κατάλαβες;

Λοιπόν εγώ έχω υπηρετήσει πολύ την ιστορία και με ενδιαφέρει πάρα πολύ. Γι' αυτό και βλέπεις, δεν είναι πάνω στον Καραγκιόζη που στα λέω μόνο... Ξέρω να πω για κάποια εποχή. Ανέβασα τώρα... λόγω που τα παιδιά σήμερα είναι... Όπως είπα πριν, την ιστορία την έμαθε ο ελληνικός λαός από τον Καραγκιόζη, γιατί ήταν αγράμματος. Σήμερα τα παιδιά μαθαίνουνε γράμματα: δε θα τους δώσω το Διάχο, με δεκαοχτώ χιλιάδες που σκότωσε, θα παίζω το Διάχο αλλά θα τους πω...

Σήμερα, επειδή μαθαίνουν γράμματα τα παιδιά εγώ μέσω τηλεόρασης που έπαιζα απ' το '64 —είμαι ιδρυτής της ελληνικής τηλεόρασης— έβλεπες [τότε] μονάχα Καραγκιόζη, την ώρα και ειδήσεις, επί εννιά μήνες: σιγά-σιγά βάλαμε και κουκλοθέατρο, μπήκαν κι άλλα... Λοιπόν σήμερα, πριν του Μητσοτάκη την κυβέρνηση, το '88, παιζόταν [στην τηλεόραση] ο Καραγκιόζης συνέχεια, από 'κει κι έπειτα σταμάτησε. Τελικά τον Καραγκιόζη...[δεν τον προβάλλουν] Και ακόμα δε θέλουν να συνέλθουν όλοι τους, να βάλουν τον Καραγκιόζη... γι' αυτό το λαό, γι' αυτό το παιδί... Μη χάσουμε την παράδοση. Αναγκάστηκα να ανεβάσω Οδύσσεια,

Ηρακλή, Βυζάντιο, τον Αλέξανδρο από τη γέννησή του μέχρι το θάνατό του, όλες τις μάχες και όλες τις εκστρατείες που 'χε κάνει, αλλά λεπτομερέστατα όμως. Το έργο όμως πήγαινε με όλη την σημασία της ιστορίας! Όχι να ψεύδεσαι στο παιδί σήμερα!

Και ο Καραγκιόζης έπαιζε παντού σ' αυτά τα έργα. Πώς; Εγώ θα σου πω αμέσως... Στο, Οι Εραστές της Πηνελόπης ήτανε ο Σταύρακας, ο Νιόνιος, ο δε Μπάρμπα-Γιώργος αρχιτσέλιγκας, ο δε Καραγκιόζης ήταν ο ιπποκόμος του Οδυσσέα και παντού σ' όλα τα έργα, κατάλαβες... Αλλά πρέπει να ξέρεις να το δώσεις. Είναι μεγάλη υπόθεση. Δεν μπορείς να παίζεις ό,τι να 'ναι. Πάνε αυτά που ξέραμε!

[Σχετικά με τις περιοχές όπου ανέβαιναν παραστάσεις καραγκιόζη] Μάλιστα, μάλιστα, μάλιστα... Λοιπόν, κοίταξε να δεις... Όταν έφτανε ο καραγκιόζης στις επαρχίες προπαντός —δεν μιλάμε για εδώ στην Αθήνα που κάθε συνοικία είχε και καραγκιόζοθέατρο· κι αν δεν είχε η μία, είχε πάντως η διπλανή. Ακόμα και αριστοκρατικές να ήταν, είχαν καραγκιόζη. Όπως ήτανε ο Μόλλας στο Ζάππειο, στη Δεξαμενή, στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, όπου πέθανε το '49 ο Μόλλας. Αλλά είχανε μείνει σ' αυτά τα παραδοσιακά τους έργα οι άνθρωποι, δεν είχαν προχωρήσει.

Λοιπόν, όπου πήγαινες [στην επαρχία] χάλαγε ο κόσμος όταν έφτανε ο καραγκιόζης· παιδιά, μεγάλοι, μικροί [έλεγαν:] «Αμάν!... ήρθε ο καραγκιόζης.» Πού να διασκεδάσουν οι άνθρωποι, με τι άλλο; Από τα όργανα που είχανε και τους χορούς; Αυτά γινόντουσαν μια φορά, την Κυριακή της Αποκριάς, κάνα 25η Μαρτίου τα ηρωικά, τους χορούς μας τους ελληνικούς, κι αυτό ήτανε.

Σύμφωνοι;... Και τα σχολεία αυτά κάνανε... Εδώ η δουλειά είναι ότι ήτανε έξω... της διασκέδασης. Αφού δεν είχαν κάπου να διασκεδάσουνε, μέσον του καραγκιόζη μόνο που διασκεδάζαν. Τον αγαπούσαν και μόλις έφτανε χάλαγε ο κόσμος· λοιπόν, ύστερα στο πανί καταχειροκροτείτο· κατάλαβες; Ήταν απαραίτητο θέαμα, ήτανε το θέατρο του λαού.

Εγώ έκανα περιοδείες σ' όλη την Ελλάδα, παντού, σ' όλα τα νησιά, αυτά όλα, τα πάντα. Κι ο πατέρας μου έκανε κι αυτός, στη Μακεδονία,

Λαμία, Λάρισα... αυτά, αλλά το πόστο του ήταν πάντα Κηφισιά, Μαρούσι. Εκεί ήταν η βάση του. Άλλος είχε το Μεταξουργείο, άλλος είχε... Ο Μόλλας εδώ...[Αθήνα] Άλλος ήτανε στη Βουλιαγμένης, ήτανε το πόστο του. Κι αν δεν ήθελες να πας φέτος εσύ —γιατί πήγαινες, ας πούμε, στη Θήβα— ο άλλος που είχε το θέατρο έπαιρνε άλλο караγκιοζοπαίχτη.

[Όπου δεν υπήρχε караγκιοζοθέατρο χρησιμοποιούνταν]... τα καφε-
νεία, ναι!... προσέξτε, ήτανε για χειμωνιάτικα. Το καλοκαίρι, ή είχε το καφε-
νείο αυλή, ή η ταβέρνα είχε αυλή, ή ένας επιχειρηματίας έκανε την
αυλή του θέατρο, όπως ήταν στη Θήβα. Εγώ, θυμάμαι, το έστησα και
έπαιξα. Βρήκα 300 εισιτήρια Σάββατο και 200, 180 καθημερινές. Και τα
’φτασα 1254 εισιτήρια την ημέρα, μιλάμε... Σκέψου γιατί... Γιατί έβαζα
πολλά έργα ηρωικά, που δεν τα ’ξεραν οι άνθρωποι. Είχανε περάσει οι
μεγαλύτεροι καλλιτέχνες του θεάτρου σκιών απάνω. Μιλάμε για μαστό-
ρους, όχι αστεία!... Αλλά δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι εγώ είχα πάει
οργανωμένος, ήξερα ορισμένα πράγματα, λόγω της πείρας της Κατοχής,
που έπαιζα όλο ηρωικά.

Και αυτή ήταν η αιτία, ο Γιαγκούλας, που μ’ άρπαξαν εμένα και με
πήγαν στην Κομαντατούρ. Δεν πήγανε τον πατέρα μου, εμένα πήγανε.⁸
Επειδή ήμουν νέος, έβαλε ο πατέρας τον εαυτό του μπροστά, για να μη
φανώ εγώ και συνεχίσει το δικό μου το φαινόμενο και με κυνηγάνε.

[Σχετικά με τη χρήση δίσκου στον οποίο οι θεατές πρόσφεραν χρήμα-
τα αντί για εισιτήριο]... και δίσκο είχα προλάβει... Ο δίσκος ήτανε σε κάτι
χωριουδάκια. Εκεί πέρα που ήταν η πολλή φτώχεια δηλαδή, κι άλλος
έδινε, κι άλλος δεν έδινε, αλλά τι να κάνεις που πείναγες κι εσύ... Τότε
πεινάγανε όλοι...

Όταν έφευγα εγώ, από την Βαρυμπόμπη και ερχόμουν στην Κηφισιά
μετά την παράσταση, μετά τις έντεκα το βράδυ, με τα πόδια, μέσα στα
ρέματα του Τατοΐου, να φτάσω με τα πόδια στην Κηφισιά και την άλλη
μέρα πάλι να ξαναπάω! Για βάλ’ το κάτω! Την ημέρα είχε συγκοινωνία
το βράδυ; Λύκοι, ξελύκοι, σκυλιά, ήσουν αναγκασμένος να περάσεις, να
πας να κοιμηθείς. Γιατί δεν είχε χώρο να σε φιλοξενήσει το καφε-
νείο. Και

θήκανε οι καραγκιοζοπαίχτες, έγινε ένα θέατρο στην Πατησίων με το γιο του Μόλλα· Θεός σχωρέστον κι αυτός πέθανε. Το έδωσαν στον Ανδρίτσο κι αυτός πέθανε, μεγάλωσαν οι άνθρωποι. Τέλος πάντων. Λοιπόν και αρχίσανε να παίζουνε καραγκιόζη οι καραγκιοζοπαίχτες που είχανε σταματήσει· ντρεπόντουσαν να λένε ότι είναι καραγκιοζοπαίχτες. Εγώ όμως δε σταμάτησα.

Λοιπόν έτσι έγινε το καθετί, να μην σας κουράζω άλλο, σας αφήνω...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Γιούζιμπασης: στα τουρκικά αξιωματικός του στρατού, ο εκατόνταρχος, ο λοχαγός». *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, (Δρανδάκη), Αθήνα, Φοίνιξ, 1930, τ. Η', σ. 379.

2. Πρβλ.: «Στο σταθμό της Αικατερίνης όλοι οι επιβάτες του τρένου είδαμε στα σιδερένια κάγκελα του σταθμού κρεμασμένα τα κεφάλια των ληστών Πάντου Μπαμπάνη, Φώτη Γιαγκούλα και του Γιώργη Τσαμίτα, του πρωτοπαλικάρου του Γιαγκούλα. Εκεί τα είχε κρεμάσει ο ταγματάρχης της χωροφυλακής Πετράκης. (...) Εκείνο το καλοκαίρι στου Καλογερόπουλου έπαιξα πολλά δικά μου έργα: Τον “Κολοκοτρώνη εις θάνατον”, τον “Κολοκοτρώνη στο Άργος”, τον “Κολοκοτρώνη ελευθερώνει την Τρίπολη” (...) και το πιο καλό μου έργο, τον “Φώτη Γιαγκούλα”. Σ. Σπαθάρης, *Απομνημονεύματα και η τέχνη του καραγκιόζη*, Αθήνα, Άγρα, 1992, σσ. 97-98, 101.

3. Αναφέρεται σε πληροφοριοδότες του οπλαρχηγού, οι οποίοι εργάζονταν στο οθωμανικό σεράι. Πρβλ. Α. Μόλλας, «Ο Κατσαντώνης», στο, Γ. Ιωάννου (επιμ.), *Ο Καραγκιόζης*, τ. Γ', Αθήνα, Ερμής, 1971-72, σσ. 147-151.

4. Αποθέωση ονομαζόταν το τελευταίο μέρος της ηρωικής παράστασης, στις περιπτώσεις που παιζόταν ζωντανά μπροστά από τον μπερντέ, από τους ίδιους τους καραγκιοζοπαίχτες και τους δοηθούς τους. Για το θέμα, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, «Της τέχνης τα φαρμάκια», *Κανονάκι*, 1(1984), σσ. 70-72 —πρώτη έκδοση: *Νέα Εστία*, 1943· Γ. Ιωάννου, *Ο Καραγκιόζης*, ό.π., τ. Α', σσ. ξθ'-ο'.

5. Ο Γιάννης Βράχας ή Μπράχας θεωρείται, σύμφωνα με την προφορική παράδοση, ο πρώτος έλληνας καραγκιοζοπαίχτης. Έπαιζε στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά μεταξύ 1860 και 1880. Είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη και οι παραστάσεις του ήταν έντονα επηρεασμένες από την οθωμανική παράδοση του θεάτρου σκιών. Γι' αυτό και χαρακτηρίστηκαν «αισχρές», επειδή περιείχαν πολλά φαλλικά σύμβολα και δωμολοχίες. Αυτά τα στοιχεία αποβλήθηκαν στη διαδικασία «εξελληνισμού» του καραγκιόζη και πρόσκτησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, που τον διαφοροποίησαν από τον οθωμανό

γεννήτορά του. Για το θέμα, βλ. Θ. Χατζηπανταζής, *Η εισβολή του караγκιόζη στην Αθήνα του 1890*, Αθήνα, Στιγμή, 1984, σσ. 17-18 (σημ. 4), 40 (σημ. 22), 42-43· Τζ. Καϊμή, *Καραγκιόζης ή η αρχαία κωμωδία στην ψυχή του θεάτρου σκιών*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1990 — πρώτη έκδοση: 1935, σσ. 23-25· Σ. Σπαθάρης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σσ. 32, 163, Γ. Ιωάννου, *Ο Καραγκιόζης*, ό.π., τ. Α', σσ. ιγ'-ιδ' και κδ', λβ', λς'.

6. Αναφέρεται στο, Γ. Σολδάτος, *Ο караγκιόζης των Σπαθάρδων*, ό.π.

7. Β. Ρώτας, *Καραγκιόζικα*, τ. Α' και Β', έκδοση 3η, Αθήνα, Εκδόσεις Χ. Μπούρα, 1984.

8. Πρβλ.: «Μια βραδιά που έπαιζα το Φώτη Γιαγκούλα, ένας ενωματάρχης που ερχότανε ταχτικά στον Καραγκιόζη με παίρνει, μόλις τελείωσε η παράσταση, και με πάει συνοδεία στην αστυνομία με την κατηγορία πως έθιξα την χωροφυλακή. Τότες δεν χρειαζότανε πολλές διατυπώσεις: Η αστυνομία σ' έστελνε αμέσως στους Γερμανούς και το πρωί ντουφέκι.» Σ. Σπαθάρης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 153.

9. Πρόκειται για τη δοκιμασία εγγραφής στο σωματείο караγκιόζοπαικτών, τα μέλη του οποίου θεωρούνται επαγγελματίες.